УДК 334.722.24:37(477)
JEL D1;L26; J125;J8
ORCID ID 0000-0003-1696-2151
HTTPS://WWW.SCOPUS.COM/AUTHID/DETAIL.URI?AUTHORID=57224313133
DOI https://doi.org/10.17721/tppe.2022.44.10

Солоненко Ю. В., к.е.н., доцент
ДонНУ імені імені Василя Стуса

СІМЕЙНИЙ БІЗНЕС УКРАЇНИ: РОЛЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНИХ КАДРІВ

Освіта як цілеспрямована пізнавальна діяльність людей з отримання знань, умінь та компетентностей або їх вдосконалення трактується нами як один з ключових факторів на шляху до легітимації та подальшого розвитку сімейного бізнесу в Україні. Для реалізації означених питань необхідно здійснити розробку національних навчальних програм, визначити кваліфікаційні норми фахівців, які мають відношення до цієї сфери діяльності та виокремити дефініцію та концепт «сімейний бізнес» в окремий напрям вітчизняних наукових досліджень. Метою досліджень сімейного бізнесу в будь-якій країні є вивчення закономірностей розвитку сімейного підприємництва, виявлення його національних особливостей, проблем функціонування, причин їх виникнення та визначення ефективних стратегій у вирішенні поставлених завдань у контексті світових тенденцій. Нами вивчено хронологію становлення професійної освіти у сфері сімейного бізнесу у світі та встановлено, що цей процес розпочався у кінці 80-их років 20 століття. Представлено Матрицю навчальних дисциплін та об'єму знань. Визначено, систематизовано та охарактеризовано основні складники освітнього середовища України з професійної підготовки фахівців з сімейного бізнесу. Можемо констатувати, що підготовка фахівців з сімейного бізнесу в Україні здійснюється, в основному, через бізнес-школи, дистанційне навчання, самонавчання, транснаціональну освіту та стейкхолдерів, за повної відсутності професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти. Адже саме вища професійна освіта здатна забезпечити набуття комплексу компетентностей як реалізаційних здатностей майбутніх фахівців сімейного бізнесу. Вітчизняна наука зобов'язана постачати для освітніх програм актуальний теоретичний матеріал, розробляти методологію досліджень сімейного бізнесу, забезпечувати відкритий доступ до практичних результатів у відповідності до схеми «наука – освіта – сімейний бізнес». Ефективна співпраця наукової та освітянської спільнот є вирішальним фактором у формуванні професійних кадрів для сімейного бізнесу країни.

Ключові слова: *сімейний бізнес, освітнє середовище, професіоналізація сімейного бізнесу, професіоналізація сімейного бізнесу в Україні, фахівці з сімейного бізнесу.*

Постановка проблеми. Освіта у сучасному вимірі – це інтегральне утворення соціального, економічного, екологічного, культурного, психологічного та знаннєвого середовища особистості. Система освіти має бути спрямованою на процес передачі знань, який базується на принципах: системності, синергійності, інноваційності, актуальності, неперервності, доступності, емпіричності тощо. Виходячи з тези «навчання впродовж життя», потрібно закцентувати увагу на безперервній економічній освіті, яка стане драйвером на шляху до формування ефективної ринкової економіки країни. «Концепція розвитку економічної освіти в Україні» обумовлює зміст професійно-економічної освіти вимогами до її кінцевого результату – формування гармонійної, різнобічно розвиненої особистості, для якої професійні знання, уміння, навички і їх постійне оновлення становлять основу самореалізації в економічній сфері суспільства, творчому осмисленні новітніх тенденцій світового розвитку освіти, обґрунтованого поєднання зарубіжних технологій із досягненнями національної освіти в процесах інтеграції у європейський та світовий освітянський простір [1].

Сімейний бізнес – найдавніша, найжиттєздатніша та найпоширеніша форма господарювання, яка проявляє себе як стійка тенденція глобального підприємницького середовища. Сімейний бізнес історично присутній на мапі світу сотні років та географічно представлений в усіх континентальних економіках, складаючи на сучасному етапі розвитку понад 70% від загальної кількості підприємств.

Імперативність вивчення теорії і практики сімейного бізнесу та дисциплін, які сприяють його функціонуванню, доводить зарубіжний освітній досвід, прояви сімейного підприємництва у суспільно-економічних реаліях як найуспішнішого та його когнітивна і ціннісно-нормативна інтерпретація.

Аналіз останніх публікацій свідчить, що питання професійної підготовки фахівців з сімейного бізнесу в Україні поки що не потрапляло до кола наукових інтересів вітчизняних вчених. Запропонований матеріал є першим дослідженням з визначеної тематики.

При написанні статті ми опирались на державні нормативні матеріали з питань освіти, Концепцію розвитку економічної освіти в Україні, міжнародні наукові та практичні напрацювання з означеного питання.

Заслуговує на увагу підхід до формування економічної культури особистості таких українських науковців як Міщенко О.О., Москаленко В.В., Шайгородський Ю.Ж. [3]. та дослідження перехідних процесів, що супроводжують економіку знань, які розглядає Геєць В. М. [15].

Знайшли своє відображення у роботі матеріали з сайтів національних бізнес-шкіл, онлайн платформ, міжнародних університетів, об'єднань власників сімейних компаній тощо. [5 -13].

Адаптуючи список навчальних дисциплін та вміст знань для українських студентів, було використано рекомендації Хой Ф. (Hoy F.), Шарма П. (Sharma P.) [4].

Напрацювання Перваїз К. (Pervaiz K. A.), Мохаммед Р. (Mohammed R.) застосовано при обґрунтуванні необхідності вивчення навчальної дисципліни «Бенчмаркінг» [19].

Питаннями підготовки фахівців з сімейного бізнесу у провідних світових системах освіти займаються такі авторитетні зарубіжні науковці як Бріген К. (Brigham K. H.), Девіс Дж. (Davis J. A.), Фаррінгтон С. (Farrington S. M.), Гедайлович Е. (Gedajlovic E. R.), Герсік К. (Gersick K. E.), Хой Ф. (Hoy F.), Клейн С. (Klein S. B.), Лансберг І. (Lansberg I.), Ле Бретон-Міллер І. (Le Breton-Miller I.), Лампкін Г. (Lumpkin G. T.), Макколлом Гемптон М. (McCollom Hampton M.), Мурс К. (Moores K.), Міллер Д. (Miller D.), Перваїз К. (Pervaiz K. A.), Пайпер Т. (Pieper T. M.), Шульц Б.

(Schulze B. W. S.), Шарма П. (Sharma P.), Соренсон Р. (Sorenson R. L.), Ю А.(Yu A.), більшість робіт яких було опрацьовано [2; 4;11;12;19].

Невирішені частини проблеми. Відсутність нормативно-правового забезпечення функціонування сімейного бізнесу, офіційних статистичних даних, національних освітніх програм, комплексних стратегій розвитку сімейного підприємництва, брак фундаментальних наукових досліджень, непрозорість діяльності сімейних компаній, інформаційний вакуум навколо сімейного бізнесу – основні перешкоди щодо його розвитку в країні.

Метою статті є здійснення аналізу світового досвіду у вирішенні завдань з професіоналізації кадрів, задіяних у сімейному бізнесі, з метою оприлюднення даних і впровадження інноваційних методик в освітнє, наукове та підприємницьке середовище України, визначення основних стратегії та врахування національних особливостей.

Методологія дослідження. Використано метод аналізу при дослідженні стану підготовки кадрів для сімейного бізнесу у глобальному світовому освітньому середовищі та застосовано метод синтезу для виявлення тенденцій, напрямків та методик навчання. Історичний метод було застосовано при побудові хронології становлення професійної освіти у сегменті «сімейний бізнес». Здійснено порівняння зарубіжного та національного освітнього простору з професійної підготовки фахівців у сфері сімейного бізнесу. Зроблено спробу інтерпретувати світовий досвід з означеного питання з метою впровадження в українські реалії. Узагальнено, систематизовано та охарактеризовано основні складники вітчизняного освітнього середовища та визначено необхідність запровадження навчальних програм у національні заклади вищої освіти, що знайшло відображення у висновках.

Результати дослідження. Одним із основних ресурсів соціально-економічного прогресу є формування професійних (предметних) знань, залежно від сфери діяльності особистості. Визнавши важливість феномену «сімейний бізнес» та міждисциплінарний характер явища, почали з’являтись перші кафедри в навчальних закладах, курси, програми, інститути, бізнес-мережі, спеціалізації, проводитись конференції, тобто окремі розрізнені освітні події 80-90-их років 20 ст. До того часу сімейний бізнес, як такий, не викликав серйозного дослідницького інтересу ні в освітян, ні у вчених (табл.1).

Таблиця 1

Хронологія становлення професійної освіти у сегменті «сімейний бізнес»

Рік	Освітня подія	Місце події
1978	Створення першої кафедри сімейного бізнесу	м. Вако, США, Baylor University
1981	Створення кафедри приватного підприємництва	США, Kennesaw State College
1981	Презентація курсу Elaine Kepner: «Динаміка сім'ї та сімейна організація»	США, Gestalt Institute
1984	Запуск першої програми з вивчення сімейних фірм (Astrachan J., Ivan Lansberg, Sharon Rogolsky)	США, Yale Institute of Social and Political Studies
1985	Друга програма з вивчення сімейного бізнесу	США,The College of Business, Oregon State University
1986	Створення Family Firm Institute (FFI) як визнання міждисциплінарного характеру феномену сімейного бізнесу	м. Бостон, США
1987	Відкриття першої кафедри сімейного бізнесу в Європі	м. Барселона, Іспанія, University of Navarra
1987	Заснування Інституту сімейного підприємництва (Institute for Family Enterprise (IFE))	м. Вако, США
1989	Заснування міжнародної бізнес-мережі (Family Business Network (FBN))	США
1992	Перша конференція FFI для викладачів з сімейного бізнесу	м. Бостон, США Northeastern University Center for Family Business
1996	Відкриття спеціалізації «Сімейний бізнес»	США, Texas Tech University
1997	Створення Evropean Family Businesses (EFB)	Штаб-квартира м. Брюссель, Бельгія
1999	Відкриття першої докторантури в Північній Європі	Фінляндія, University of Jyväskylä
2005	Розробка міжнародної магістерської програми з сімейного бізнесу (викладається англійською та фінською мовами)	Фінляндія, University of Jyväskylä
2005	Проєкт Альянсу: Докторантура з сімейного бізнесу	Фінляндія (Jyväskylä), Італія (Bocconi), Швеція (Lugano)

Джерело: складено автором

Після 2005 року значна кількість навчальних закладів світу долучилась до розробки національних освітніх програм з сімейного бізнесу. У сучасних умовах соціально-економічного розвитку низка науково-освітніх європейських установ підготували відповідні програми навчання для діючих і майбутніх власників/менеджерів сімейних фірм. Family Business Academy (FBA) Кіпру пропонує модуль «Ділове адміністрування», модуль «Сімейний бізнес. Управління» можна опрацювати в Institute Administration Entreprise (IAE) м. Бордо, Франція, Aziende Familiari Universita (AFU) м. Бокконі, Італія, рекомендує програму «Власність у сімейному бізнесі», орієнтовану на реальних власників сімейного бізнесу, FBN Швеції зосередила увагу на проблемах і можливостях освоєння власності, розробивши навчальну програму «Право власності. Робота в сімейній раді». Освітня програма з сімейного бізнесу містить модуль, управляється FBN Фінляндії у співпраці з іспанською Instituto де ла Емпреса Familiar (IESE), що дає учасникам з обох країн цінну можливість обмінюватись міжнародним досвідом [2].

За оцінками експертів на поточний момент нараховується понад двохсот освітніх програм із зазначеної тематики у навчальних закладах світу. До цього можна додати коледжі та університети, які пропонують короткострокові курси на допомогу вирішенню проблем з сімейного бізнесу та представлено оптимізовані і інформаційно-рекламні програми. Все це підтверджує, що критична маса досягнута, «сімейний бізнес» визнано академічним середовищем в якості предметної області вивчення.

За визначенням Міжнародної стандартної класифікації професій, кваліфікація характеризує здатність особи виконувати завдання і обов'язки певного виду діяльності, визначається рівнем і спеціалізацією освіти.

Сучасне розуміння кваліфікації не обмежується її професійними характеристиками: «до важливих якостей психологічного портрета підприємця належать: в інтелектуальному блоці – компетентність, комбінаторне обдарування, розвинута інтуїція, перспективне мислення; в комунікативному блоці – талант координатора зусиль співробітників, здібність і готовність до соціально-лояльного спілкування з іншими людьми і водночас уміння йти проти течії; в мотиваційно-вольовому блоці – схильність до ризику, внутрішній локус контролю, прагнення боротися й перемагати, потреба в самоактуалізації і суспільному визнанні, переважання мотиву досягнення над мотивом запобігання невдачі» [3, с. 63].

Експертна група з сімейного бізнесу Evropean Family Businesses, рекомендує звернути увагу на вплив зовнішнього середовища у створенні позитивного чи негативного образу сімейного підприємця, тобто на наратив, як саме викладаються дисципліни у навчальних закладах, чи стане сімейний бізнес привабливим для соціуму як потенційне місце роботи.

Однією з характерних закономірностей у вивченні сімейного бізнесу є продовжена взаємодія освітян і практиків, яка тут існує в більшій мірі, ніж у інших дисциплін. Для можливого визначення базового обсягу знань для сімейної бізнес-освіти, звернемось до експертів-практиків, зокрема, членів Family Firm Institute (FFI), так як FFI є міжнародною професійною організацією, яка забезпечує мережеві можливості для учасників сімейного бізнесу, консультантів, викладачів і дослідників, а також інформує громадськість щодо тенденцій та подій у сфері сімейного бізнесу.

Членами Family Firm Institute є адвокати, психологи, фінансисти, консультанти з менеджменту, сімейні бізнес-консультанти, викладачі і дослідники – весь спектр фахівців, які радять, навчають або працюють у сімейному бізнесі. Організація служить в якості мережі для обміну інформацією та навчання технологіям обслуговування сімейного бізнесу. FFI була заснована в 1986 році у знак визнання міждисциплінарного характеру феномену сімейного бізнесу. У 1995 році, Рада директорів FFI створила цільову групу – Body of Knowledge (BOK). Цій групі було доручено визначити об'єм знань для професіоналізації сімейного бізнесу та їх глибину, необхідні для набуття компетентностей у сімейному бізнесі. Цільова група стала постійним комітетом FFI у 1999 році. За формулюванням Body of Knowledge (BOK) – цей об'єм знань з практики сімейного бізнесу буде необхідний сімейним бізнес-консультантам, консультантам та викладачам, щоб ефективно співпрацювати у сфері сімейного бізнесу. Основною метою розвитку спеціалізованих знань було забезпечення методичними вказівками викладачів, які розробляють програми та виокремлення основних дисциплін вивчення:

1. поведінкові науки;
2. фінансові науки;
3. правові науки;
4. науки управління.

Цільова група також визнала різні рівні знань у кожній з категорій, позначаючи їх, як знаючі, грамотні і кваліфіковані. Особливим аспектом процесу формування об'єму знань є те, що він не тільки визначає межі контенту для розробки навчальних програм, а також допомагає сегментації ринків для фахівців сімейного бізнесу.

Таким чином, навчальні курси повинні бути достатньо наповненими, щоб охопити кілька груп. Family Firm Institute дослідив попит на певні професії та запити самих фірм, які працюють з сімейним бізнесом або займаються сімейним бізнесом. Family Firm Institute визнав, що існують додаткові потреби в освіті сімейних працівників, а також членів сім'ї у питаннях залучення й утримання сім'ї в сімейній компанії. Тому освіта у сфері сімейного підприємництва повинна бути спрямована як на зміцнення нових сімейних підприємців, так і на стимулювання підприємницької поведінки (у тому числі інноваційної) для існуючих. Ці знання повинні допомагати розвивати бізнес у довгостроковій перспективі.

Далі процес розвивається, якщо керівник фірми (засновник/власник) спроможний адаптуватися. Якщо він має здатності до адаптації, то немає необхідності у спадкоємстві в цей час, проте, якщо це інакше, існує необхідність у наступництві. Здатність власника фірми до адаптації залежить від його рівня освіти, професіоналізації, загального досвіду управління, широти функціонального та галузевого досвіду.

Табл. 2 містить матрицю списку навчальних дисциплін та об'єму знань (FFI's Body of Knowledge), із зазначенням сегментів ринку, які потенційно отримають користь від освітніх програм. Освітяни, змінюючи рядки і стовпці таблиці згідно із сегментами ринку, зможуть визначати наповнення своїх програм. У цьому прикладі слід зазначити, що більшість наборів будуть мати маркування для кожної з цільових категорії ринку. Таким чином, матриця буде продовжена шляхом зазначення того, які групи повинні освоїти теоретичні знання, а які мають оволодіти теорією та практикою. Можна обґрунтовано припустити, що студенти, які лише формують плани на майбутнє – потрапляють у першу групу на рівні «знаючі». Для власників бізнесу, доречними є більший вміст знань до рівня «грамотні». Фахівці і консультанти, звичайно, повинні бути «кваліфікованими» як експерти, та одночасно бути «знаючими» або «грамотними» у широкому спектрі знань.

Таблиця 2

Матриця навчальних дисциплін та об'єму знань за рекомендацією Family Firm Institute (FFI)

Навчальні дисципліни	Студенти	Випускники	Власники	Наступники	Несімейні співробітники	Професійні менеджери	Консультанти
ПСИХОЛОГІЯ							
Індивідуальний та сімейний розвиток	X	x	x	x		x	x
Життєвий цикл сім'ї	X	x	x	x		x	X
Теорія сімейної системи		x				x	X
Управління конфліктами	X	x	x	x	X	X	X
Гендерність в сім'ї	X	x	x	x	X		X
Наступність в сім'ї	X	x	x	x			X
Етика консультувань			x			X	
ФІНАНСИ							
Фінансові консультування			x	x	x	X	
Фінансова звітність	X	X	X	X			
Оцінка вартості бізнесу		X	X	X		X	
Ліквідність бізнесу	X	X	X	X		X	
Акціонерна власність		X	X	X	X	X	
Страхування	X	X	X	X		X	
Управління активами	X	X	X	X		X	
ПРАВО							
Вибір адвоката	X	X	X	X		X	
Місія і роль адвоката	X	X	X	X	X	X	X
Форми організації бізнесу	X	X		X	X		X
Майнове планування	X	X	X	X		X	X
Роль довіреної особи		X	X	X		X	
Контракти та дозволи	X	X	X	X	X	X	X
Угода про власність	X	X	X	X		X	X
УПРАВЛІННЯ							
Консультування з управління		X	X	X	X	X	X
Стратегічне планування	X	X	X	X	X	X	X
Теорія управління	X	X		X	X		
Управління персоналом	X	X		X	X		
Рада директорів: теорія і практика	X	X	X	X		X	X
Керівництво компанією	X	X	x	X	x		X

X – теоретичні знання, x – теоретичні і практичні знання

Джерело: адаптовано за Хой Ф. (Hoy F.), Шарма П. (Sharma P.), 2006 [4].

Рівень і запити на сімейну бізнес-освіту у світі значно зросли за останнє десятиліття після того, як тривалий час сімейний бізнес ігнорувався науковим співтовариством, його ринок був наданий консультантам та іншим особам із сімейної бізнес-клієнтури. Університети впровадили програми навчання у відповідь на виклики ринку у більшій мірі, ніж з власних ініціатив або потреб в його дослідженні. Програми і курси, які неконтрольовано розмножувались, потребували більш ретельної оцінки їхніх складових.

Завдяки міждисциплінарному підходу до вивчення сімейного бізнесу, рекомендаціям експертів з різних галузей знань, можна визначити освітній вміст курсів та дисциплін щодо вивчення аспектів сімейного бізнесу для різних груп студентів. Ці твердження мають сенс тому, що вони отримані від осіб, які підтримують прямі контакти з сімейним бізнесом або є його учасниками. Є підстави вважати, що запропонований зміст курсу по формуванню необхідного об'єму знань від Комітету із знання FFI (Family Firm Institute's Body of Knowledge Committee), зокрема, є відправною точкою для розробки навчальних програм, і тому припускаємо, що поглиблені знання можна отримати лише в межах навчальних закладів. Необхідно вносити зміни у національну систему освіти і працювати у тісній взаємодії або в партнерстві з приватним сектором та освітніми організаціями з розробки спеціалізованих програм вивчення сімейного бізнесу – у межах існуючих навчальних програм або ж створювати нові навчальні програми.

Отже, для впровадження сімейного бізнесу в економіку України важливо невідкладно створювати цілісну систему освітньої підготовки фахівців, яка має складається з формального навчання (призводить до присудження кваліфікації), неформального (додаткове навчання, що не завершується наданням кваліфікації певного рівня) та інформального навчання (цілеспрямоване чи спонтанне самонавчання). Навчання реалізується у стаціонарній, дистанційній та змішаній формах.

Цикл професійної освітньої підготовки повинен бути зорієнтований на засновників сімейного бізнесу, наступників, учасників сімейного бізнесу, акціонерів, майбутніх учасників сімейного бізнесу, викладачів з питань сімейного бізнесу (колективно «фахівців з сімейного бізнесу»). Сімейному бізнесу необхідні також професійні консультанти, топ-менеджери, дослідники (для консалтингових компаній), аудитори, психологи, соціологи, юристи тощо.

В Україні реальні знання з теорії та практики сімейного бізнесу можна отримати в освітньому середовищі, яке перебуває на етапі становлення (табл. 3).

Ще у травні 2005 року Україна приєдналась до Болонського процесу, закріпивши європейський цивілізаційний вибір освітнього розвитку. Прогресивна Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система, ЄКТС (European Credit Transfer and Accumulation System, ECTS) спомагає наданню, визнанню, підтвердженню кваліфікацій та освітніх компонентів, забезпечує мобільність студентам та викладачам, дослідникам, адміністрації, а, також, створює особливі умови для розвитку конкурентоздатної економіки, що ґрунтується на знаннях.

В економіці знань визначальним є інтелектуальний потенціал суспільства, який в значній мірі, на нашу думку, формує система вищої освіти країни.

Економіка знань – це економіка, в якій джерелом зростання є як спеціалізовані (наукові), так і повсякденні знання, в результаті використання яких, поряд з природними ресурсами, капіталом, працею, домінуючим фактором стають процеси накопичення і використання знань, внаслідок чого постійно зростає конкурентоспроможність економіки [15, с. 44]. У сімейному бізнесі поряд з передачею власності, на мапу поставлені і знання, які збираються, зберігаються, використовуються і передаються від покоління до покоління.

Таблиця 3

Основні складники освітнього середовища України з професійної підготовки фахівців у сфері сімейного бізнесу

Назва об'єктів освітнього середовища	Характеристика
1	2
Бізнес-школи	
Міжнародний інститут менеджменту (MIM-Київ)	Міжнародний інститут менеджменту (MIM-Київ), заснований у 1989 році. MIM-Київ став першою бізнес-школою в Україні. У створенні MIM-Київ взяли участь бізнес-школа MIM-Женева та Академія наук України. Особлива складова навчання – участь слухачів MBA у міжнародній комп'ютерній бізнес-симуляції – Global Management Game. Бізнес-школа пропонує навчання для власників бізнесу – Senior Executive MBA, в якому приймають участь і власники сімейного бізнесу. У зміст усіх програм MBA входить зарубіжне стажування. Унікальна частина навчання – участь слухачів у міжнародній комп'ютерній бізнес-симуляції – Global Management Game. З 1995 р. партнером та координатором цього проєкту є Tepper School of Business (Carnegie Mellon University, США). У рамках бізнес-симуляції студенти керують віртуальними компаніями (у тому числі і сімейними) протягом кількох умовних років. Їхня головна мета – досягнути максимальних показників розвитку своєї компанії у міжнародному конкурентному середовищі. Завдання для студентів є досить важким, адже Management Game має глобальний масштаб. Загалом участь у ній бере близько 300 команд з Японії, Чилі, Аргентини та інших країн. Школа реалізує ідею Lifelong learning та сприяє нетворкінгу. Серед традиційних заходів MIMу: воркшопи, майстерні бізнесу, технології управління 2.0, професійні кафе, семінари, бізнес-клуби, а також неформальні зустрічі в межах Мафія-клубу. MIM має акредитацію CEEMAN та є членом EFMD [5].
Львівська бізнес-школа Українського католицького університету (LvBS)	Львівська бізнес-школа Українського католицького університету (LvBS) заснована в 2008 році. Реалізує програму Key Executive MBA. Специфіка навчання: 30% іноземних викладачів; 2 міжнародні навчальні тури; майстер-класи з громадськими діячами й митцями, спрямовані на розвиток особистості. Спеціалізується на програмах, що формуються на перетині бізнесового, філософського і гуманітарного просторів. Виходячи з унікального симбіозу бізнес-школи та католицького університету, навчальні програми з бізнесу розробляються в контексті загальнолюдських цінностей. При школі функціонує Центр сімейного бізнесу [6].
Київська бізнес-школа (KBS)	Київська бізнес-школа (KBS) з 1999 року успішно втілює освітні програми та проєкти. Програми КБШ сфокусовані на інноваціях і дії, дозволяючи учасникам в індивідуальних і командних проєктах розвинути компетентності з проєктного менеджменту, командної роботи, комунікативних умінь. Контент програм ексклюзивний і орієнтований на практичне вирішення бізнесових проблем. Програми Київської бізнес-школи побудовані не на теоретичних прикладах і кейсах, а на роботі з окремими компаніями, в тому числі і сімейними. Саме в КБШ відбувся запуск однієї з перших в Україні програми International MBA. Київська бізнес-школа демонструє: збалансований портфель програм, що поєднує міжнародні професійні стандарти з українською практикою; постійну співпрацю із зарубіжними вузами, міжнародними професійними асоціаціями, державними регуляторами; розробку і впровадження методології використання міжнародних професійних стандартів у програмах бізнес-освіти; взаємодію з органами самоврядування у підготовці кадрів (КБШ – виконавець Київської міської освітньої програми для підприємців та управлінців) [7].

Продовження табл. 3

1	2
Києво-Могилянська Бізнес Школа (kmbs)	Києво-Могилянська Бізнес Школа (kmbs), заснована в 1999 році при Києво-Могилянській академії. Філософія, яку сповідує бізнес-школа: «change yourself, change your company, change the world», базується на вірі у те, що прогресивний розвиток учасників програм неминуче призведе до якісних змін у розвитку їхніх компаній, а отже й нашої країни і світу у цілому. В школі регулярно проходять семінари для сімейного бізнесу [8].
Дистанційне неформальне навчання з використанням онлайн-технологій	
Платформи безкоштовного онлайн-навчання Coursera, Khan Academy, edX, Udacity, iTunes U, Udemy	В країні набуває поширення дистанційне неформальне навчання. До визнаних платформ безкоштовного онлайн-навчання можна віднести Coursera, Khan Academy, edX, Udacity, iTunes U, Udemy. Вони пропонують своїм користувачам сотні онлайн-курсів з різних дисциплін, (в тому числі і з сімейного бізнесу), у разі успішного закінчення яких особа отримує сертифікат про проходження курсу. Протягом навчання студент повинен переглядати відеолекції, які йому надсилаються, читати рекомендовані статті та виконувати домашні завдання. Деякі курси містять українські субтитри. Особливо представницьким виявився спільний проєкт Масачусетського технологічного та Гарвардського університетів – edX. Понад двохсот провідних світових університетів виявили бажання співпрацювати з організаторами проєкту і надавати їм свої матеріали для використання в роботі [9].
Громадський проєкт Prometheus	В Україні не так давно стартував громадський проєкт масових відкритих онлайн-курсів – Prometheus. Український сервіс вже набув великої популярності. Зараз доступні курси: Гарвардський курс основ програмування CS50, курс Стенфордського університету «Як створити стартап», а також курси кращих викладачів провідних українських закладів вищої освіти (ЗВО): «Алгоритми і структури даних», «Філософія» для непрофільних факультетів, «Підприємництво» й «Основи Web UI», розробки (LITS). Prometheus надає безкоштовну можливість університетам, провідним викладачам та компаніям-лідерам у своїй галузі публікувати та розповсюджувати курси на цій платформі. Кожен курс складається із відеолекцій, інтерактивних завдань, а також форуму, на якому студенти мають змогу поставити питання викладачу та поспілкуватись один з одним. Успішне завершення курсу дасть змогу отримати електронний сертифікат, який підтверджуватиме здобуті знання [10]. Команда Prometheus ініціює реформу української вищої освіти на базі змішаного навчання, розпочавши втілення проєкту з закладів вищої освіти Львова. Формат змішаного навчання передбачає інтеграцію онлайн-курсів університетського рівня провідних викладачів країни і світу в традиційний навчальний процес національних вузів. Ця інноваційна форма навчання дозволить поєднати найкраще від онлайн і офлайн освіти: її вважають однією з найбільш важливих освітніх технологій сучасності. Експерименти зі змішаним навчанням у Massachusetts Institute of Technology (MIT) продемонстрували зростання навчальних результатів студентів на 35% [11].
Транснаціональна освіта	

Продовження табл. 3

1	2
Європейський Університет (European University)	У час, коли в державі не існує належних освітньо-організаційних можливостей, які б могли в повній мірі забезпечити кадрові потреби сімейного бізнесу, можна скористатися перевагами транснаціональної освіти (надається громадянам України освітніми закладами інших держав), наприклад, Європейський Університет (European University) – один з прогресивних університетів Європи пропонує тим, хто прагне відкрити або вже має сімейний бізнес, отримати спеціалізовану освіту Bachelor Degree in Family Business Management (Бакалавр в Управлінні Сімейним Бізнесом) [12].
Європейська Програма безперервного навчання	Європейська Програма безперервного навчання підтримує транснаціональну освіту та професійну діяльність, надаючи можливості у підвищенні кваліфікації та здійсненні навчання по всій Європі, допомагає утворенню і освітніх організацій і систем модернізації фінансування транснаціональних проєктів. Українські студенти також можуть навчатись кілька років в іншій країні, а потім довершувати навчання у вітчизняному університеті, застосувавши процедуру нострифікації.
Стейкхолдери	
FBN-Україна – об'єднання власників сімейних компаній	FBN-Україна, рік заснування 2009, здійснюючи освітньо-комунікативну діяльність, сприяє обміну знаннями у сфері управління і ведення бізнесу з іншими власниками національних і міжнародних компаній. Члени організації мають змогу навчатись на базах національних бізнес-шкіл, зокрема, Львівської бізнес-школи Українського католицького університету (LvBS). Членство фірми в Асоціації – це нагода для вивчення світового досвіду управління бізнесом з метою практичного застосування кращих міжнародних стандартів, зокрема, цьому сприяє можливість участі топ-менеджменту сімейних фірм у проєктах FBN International. З 2017 року Асоціація коштами своїх членів видає професійний журнал «Семейный бизнес», на який можна підписатися, сприяє перекладу книг зарубіжних авторів, присвячених проблемам сімейного бізнесу, запрошує на івенти міжнародних експертів та вчених у галузі сімейного бізнесу [13].
Заклади професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти	
Навчальні заклади професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти України	Вибіркова дисципліна «Управління сімейним бізнесом» (Солоненко Ю.В., ДонНУ імені Василя Стуса) [14]. Інші заклади освіти поки що не здійснюють підготовку фахівців з сімейного бізнесу. Майбутні кадри, котрі будуть задіяні у сімейному бізнесі, отримують опосередковані знання.

Джерело: авторська розробка

Рамка (шкала) кваліфікацій Європейського простору вищої освіти описує три послідовних цикли вищої освіти: перший (бакалаврський), другий (магістерський) і третій (докторський), за якими вже навчаються майбутні фахівці сімейного бізнесу.

Здійснюючи інтеграцію у світовий освітній простір та адаптуючись до нього, необхідно в повній мірі використовувати досвід зарубіжних країн у системі освітньої підготовки фахівців для сімейного бізнесу, розробляючи нові програми чи курси, які будуть вбудовані в існуючі програми, забезпечивши міжнародну акредитацію освітніх програм та їх структурування відповідно до кредитно-модульної організації навчального процесу.

Інтернаціоналізація освіти може відбуватися через стратегію інтегрування загальних концепцій, стратегію фокусування, стажування, обмін працівниками, міжкультурної підготовки, короткотривалих відряджень, стратегію наукового обміну [16].

Економічна культура особистості, виховання підприємця нової формації є надзвичайно актуальною справою для майбутнього ведення сімейного бізнесу. Формування соціально-економічних якостей особистості, завдяки яким вона стає учасником сімейної підприємницької діяльності важливе та відповідальне завдання, яке стоїть перед суспільством.

Стрижневими завданнями залишаються навчання студентів економічної культури та економічного мислення, визначення професійних компетентностей функціональних фахівців на основі кваліфікацій, створення нормативно-педагогічних умов для підготовки висококваліфікованих викладачів як в галузевому, так і в методичному аспектах, гарантування високої якості освітньої діяльності, продукування наукових знань.

Готуючи майбутніх фахівців сімейного бізнесу, необхідно застосовувати студентоцентрований підхід, який передбачає особистісно-орієнтоване навчання, можливості вибору студентами змісту, темпу, способу та місця навчання. Ефективними методами сучасного навчання вважаються кейс-методи, ігрові методи, методи симуляції, застосування інформаційно-комунікаційних технологій, громадська діяльність, волонтерство тощо.

Так як, сімейний бізнес потребує працівників різноманітних профілей, то і вища професійна освіта повинна забезпечувати набуття комплексу компетентностей як реалізаційних здатностей майбутніх фахівців сімейного бізнесу, адже компетентності покладені у основу кваліфікації випускника. За проєктом Тюнінг Європейської Комісії – це динамічна комбінація знань, розуміння, умінь, цінностей, інших особистих якостей, що описують результати навчання за освітньою/навчальною програмою. Системний опис типових очікуваних досягнень та здатностей випускника для кожного циклу вищої освіти визначають Дублінські дескриптори у термінах п’яти видів компетентностей: знання і розуміння; застосування знань і розуміння; формування суджень; комунікація; здатність до подальшого навчання, розвитку [17].

Навчальні програми для фахівців з сімейного бізнесу мають складатися із узгодженої сукупності освітніх компонентів (навчальних дисциплін, курсів, модулів, практик тощо), які визнано необхідними для присудження певної кваліфікації. Національні навчальні програми мають бути співмірними з європейськими програмами. Серед таких характеристик – поділ освітніх програм на теоретичні (академічні) та практичні (професійні). При цьому не ставиться за мету розроблення уніфікованих загальноєвропейських навчальних програм із детермінованим переліком навчальних дисциплін та із конкретним змістовим наповненням. Необхідно буде враховувати вже визначені на європейському рівні загальні, ключові та специфічні, предметні компетентності для окремих освітніх галузей і мати лише орієнтовний перелік пріоритетних дисциплін.

Можемо припустити, що бенчмаркінг, як навчальна дисципліна, може вивчатись майбутніми фахівцями сімейного бізнесу як в теоретичному, так і в практичному аспектах, адже це саме той бізнес, який постійно орієнтується на кращі світові та вітчизняні практики.

Термін «бенчмаркінг» розуміється як «експертний стандарт» і походить від англійського слова «benchmark», який вперше було використано співробітниками Інституту стратегічного планування Кембріджу (США) ще в 1972 році. Основний принцип бенчмаркінгу: щоб бути ефективними – необхідно постійно порівнювати свою компанію з передовим досвідом конкурентів [18, с. 12]. Наприклад, бенчмаркінгова модель M. Brighton сімейної компанії

«General motors» передбачає чотири послідовні дії: розуміння деталей внутрішніх процесів, аналіз процесів інших компаній, порівняння результатів власних процесів з результатами компаній, що аналізуються, впровадження необхідних змін для зменшення різниці [19; 20].

Бенчмаркінг у сімейному бізнесі – це процес систематичного пошуку, вивчення, аналізу, впровадження знань та кращих практик, тобто адаптації отриманого досвіду до специфіки сімейних компаній, а згодом моніторинг отриманого результату. Бенчмаркінг є дієвим інструментом, відповіддю на зовнішні та внутрішні чинники впливу на світовий сімейний бізнес та, зокрема, український, який має свої особливості.

Отже, в основу міждисциплінарного підходу щодо підготовки фахівців для сімейного бізнесу повинні бути закладені наукові та практичні напрацювання з економіки, підприємництва, менеджменту, фінансів, психології, права, соціології, іноземних мов за професійним спрямуванням, теорії комунікацій та інформаційно-комунікаційних технологій та бенчмаркінгу.

Наукова та освітянська спільнота є вирішальним чинником у визначенні вектору професійного вивчення феномену сімейного бізнесу. У (табл. 4) здійснено перелік комплексу заходів, які можуть призвести до започаткування фундаментальних досліджень сімейного бізнесу в Україні.

Таблиця 4

Заходи з формування наукового поля досліджень сімейного бізнесу в Україні

№	Вид та сутність заходу
1	Вивчення напрацювань провідних зарубіжних вчених з означеної тематики, дослідження сімейного бізнесу України та участь у розробці базової теорії та методології сімейного бізнесу
2	Участь у міжнародних науково-прикладних проєктах
3	Практичне застосування та популяризація наукових знань
4	Написання статей, монографій, дисертацій, навчальних посібників
5	Створення сімейних бізнес-центрів та надання консалтингових послуг з питань сімейного бізнесу
6	Обмін результатами наукових досліджень за допомогою інформаційно-комунікативних технологій
7	Проведення науково-практичних конференцій, які повинні відображати взаємодію між ученими та практиками
8	Створення спеціальних тематичних журналів
9	Створення національного Інституту сімейного бізнесу та розробка програм з вивчення сімейного бізнесу на базі існуючих закладів вищої освіти
10	Відкриття кафедр сімейного бізнесу, спеціалізацій, магістратур, докторантур та формування якісної бізнес-освіти
11	Виділення грантів на дослідження сімейного бізнесу

Джерело: авторська розробка

Висновки. Вивчення стану системи освіти у контексті підготовки персоналу для сімейного бізнесу дозволило виявити основні проблеми: відсутність норм та правових засад у сфері організації професійної освіти для фахівців сімейного бізнесу та єдиної системи гарантування її якості; не сформовані запити власників сімейних підприємств на якісну бізнес-освіту в країні; брак вітчизняних наукових досліджень у галузі сімейного бізнесу, відсутність навчальних програм та висококваліфікованих викладачів з навчальних дисциплін, які відображають специфіку сімейного бізнесу у системі вищої освіти країни; фрагментарність та обмеження доступу до професійних знань, (зокрема, через низку вимог до потенційних студентів, високу оплату, територіальну віддаленість). Доводиться констатувати, що підготовка фахівців

сімейного бізнесу в Україні відбувається, в основному, через бізнес-школи, дистанційне навчання, самонавчання, транснаціональну освіту та стейкхолдерів.

Якісна освіта сприятиме переходу від підприємництва до професіоналізму у сімейному бізнесі, зокрема при набутті наступниками відповідних кваліфікацій. Професійне навчання покоління у широкому сенсі та у фокусі сімейного бізнесу – одне з найпріоритетніших завдань сьогодення. За результатами аналізу зроблено висновки, що успішне досягнення цілей підготовки фахівців з сімейного бізнесу у навчальних закладах України буде забезпечуватися цільовим змістовим наповненням навчання, а саме – розробкою навчальних планів, програм і курсів та комплексним застосуванням прогресивних методик навчання. З метою покращення якості освіти у закладах вищої освіти України необхідно провести низку реформ у навчальних програмах та розробити нові програми. Як результат, програми мають містить такі компоненти: основні вимоги, розширені вимоги, поглиблений вимір, професійний досвід, тобто складатися з базових курсів, спеціалізованих курсів, курсу іноземні мови за професійним спрямуванням, курсу ІТ, практичних курсів. Організація освіти для сімейного бізнесу повинна бути спрямована: на ефективну взаємодію з сімейними компаніями та забезпечення конкурентноспроможності кадрів сімейного бізнесу на ринку праці.

Перспектива подальших досліджень: застосування ефективних методик у процесі підготовки професійних кадрів для сімейного бізнесу, професійна підготовка наступника, ефективність сім'ї у сімейному бізнесі і професіоналізація.

Література

1. Концепція розвитку економічної освіти в Україні. URI: http://www.uazakon.com/document/fpart82/idx82748.htm.
2. Families in Business for the long term. URI: http://www. europeanfamilybusinesses.eu/. Title from the screen.
3. Москаленко В. В., Шайгородський Ю. Ж., Міщенко О. О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект: монографія. Київ : Центр соціальних комунікацій, 2012. 347 с.
4. Hoy F., Sharma P. Navigating the family business education maze. In Handbook of Research on Family Business. 2006. P. 11-24.
5. Міжнародний інститут менеджменту (MIM-Київ). URI: http://www.mim.kiev.ua
6. Львівська бізнес-школа Українського католицького університету (LvBS). URI: https://lvbs.com.ua/lvbs/
7. Київська бізнес-школа (KBS). URI: http://magistr.net.ua/article/545.htm
8. Києво-Могилянська Бізнес Школа (kmbs). URI: http://www.kmbs.ua
9. Сім онлайн-платформ для дистанційного навчання. URI: https://tvoemisto.tv/news/7_onlaynplatform_dlya_dystantsiynogo_navchannya_67484.html
10. Prometheus. URI: http://prometheus.org.ua/
11. Massachusetts Institute of Technology (MIT). URI: http://web.mit.edu/
12. European University. URI: http://www.study.ua/e/?f=dedurina&utm_source=xvatit.com&utm_medium=statya&utm_campaign=ASAP
13. FBN-Україна. URI: http://www.fbn-ukraine.com/
14. Солоненко Ю. В. Управління сімейним бізнесом в умовах ринкової економіки. Економіка і організація управління. Донецький національний університет. Вінниця: ДонНУ, 2016. Вип. 3 (23). С. 417– 423.
15. Геєць В. М. Про характер перехідних процесів до економіки знань. Економіка знан. Київ, 2004. С. 40-80.
16. Солоненко Ю. В. Інтернаціоналізація сімейного бізнесу: сутність процесу та чинники впливу. Економіка і організація управління. Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця: ДонНУ, 2018. Вип. 2 (30). С. 84–91.
17. Національний освітній глосарій: вища освіта / ред. В. Г. Кремень. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Вид. дім «Плеяди», 2014. 100 с.
18. Прогнозування розвитку територій. Бенчмаркінг: навчальний посібник. Київ: К. І. С. , 2014. 117 с.

19. Pervaiz K. A., Mohammed R. Interated denchmarking: a holistic examination of select techniques for benchmarking analysis. Benchmarking for Quality Management & Technology. 1998. Vol. 5, Iss: 3. P. 225-242.

20. Solonenko Y. Benchmarking as a mechanism for adapting the family business in Ukraine to a changing environment. Економіка і організація управління. Вінниця: ДонНУ, 2016. № 2 (22). С. 84-91.

References

1. Kontseptslya rozvitku ekonomIchnoYi osvIti v UkraYinI. URI: http://www.uazakon.com/ document/fpart82/idx82748.htm.

2. Families in Business for the long term. URI: http://www. europeanfamilybusinesses.eu/. Title from the screen.

3. Moskalenko V. V., Shaygorodskiy Yu. Zh., MIschenko O. O. EkonomIchna kultura osobistostI: sotsIalno-psihologIchniy aspekt: monografIya. KiYiv : Tsentr sotsIalnih komunIkatsIy, 2012. 347 s.

4. Hoy F., Sharma P. Navigating the family business education maze. In Handbook of Research on Family Business. 2006. P. 11-24.

5. MIzhnarodniy Institut menedzhmentu (MIM-KiYiv). URI: http://www.mim.kiev.ua

6. LvIvska bIznes-shkola UkraYinskogo katolitskogo unIversitetu (LvBS). URI: https://lvbs.com.ua/lvbs/

7. KiYivska bIznes-shkola (KBS). URI: http://magistr.net.ua/article/545.htm

8. KiEvo-Mogilyanska BIznes Shkola (kmbs). URI: http://www.kmbs.ua

9. 7(sIm) Onlayn-platform dlya distantsIynogo navchannya. URI: https://tvoemisto.tv/news/7_onlaynplatform_dlya_dystantsiynogo_navchannya_67484.html

10. Prometheus. URI: http://prometheus.org.ua/

11. Massachusetts Institute of Technology. URI: http://web.mit.edu/

12. European University. URI: http://www.study.ua/e/?f=dedurina&utm_source=xvatit.com&utm_medium=statya&utm_campaign=ASAP

13. FBN-UkraYina. URI: http://www.fbn-ukraine.com/

14. Solonenko Yu. Upravlinnia simeinym biznesom v umovakh rynkovoi ekonomiky. Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia: zbirnyk naukovykh prats. Donetskyi natsionalnyi universytet. Vinnytsia: DonNU, 2016. Vyp. 3 (23). S. 417–423.

15. GeEts V. M. Pro harakter perehIdnih protsesIv do ekonomIki znan. EkonomIka znan: vikliki globalIzatsIYi I UkraYina. KiYiv, 2004. S. 40-80.

16. Solonenko Yu. Internatsionalizatsiia simeinoho biznesu: sutnist protsesu ta chynnyky vplyvu. Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia. Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa. Vinnytsia: DonNU, 2018. Vyp. 2 (30). S. 84–91.

17. NatsIonalniy osvItnIy glosarIy: vischa osvIta / red. V. G. Kremen. 2-ge vid., pererob. I dopov. KiYiv : Vid. dIm «Pleyadi», 2014. 100 s.

18. Prognozuvannya rozvitku teritorIy. BenchmarkIng: navchalniy posIbnik .KiYiv: K. I. S. , 2014. 117 s.

19. Pervaiz K. Ahmed, Mohammed Rafiq. Interated denchmarking: a holistic examination of select techniques for benchmarking analysis. Benchmarking for Quality Management & Technology. 1998. Vol. 5, Iss: 3. P. 225-242.

20. Solonenko Yu. Benchmarking as a mechanism for adapting the family business in Ukraine to a changing environment. Ekonomika i organizatsiya upravlinnya. VInnitsya: DonNU, 2016. № 2 (22). S. 84-91.

Solonenko Yu., PhD in economics,
Associate Professor
Vasyl` Stus Donetsk National University

FAMILY BUSINESS IN UKRAINE: THE ROLE OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL STAFF

Education as a purposeful cognitive activity of people to acquire knowledge, skills or competences, or their improvement, is considered by us as one of the key factors on the way to legitimization and further development of family business in Ukraine. To implement these issues, it is necessary to develop national curricula, determine the

qualification standards of specialists relevant to this field of activity and to distinguish the definition and concept of "family business" in a separate area of domestic research. The purpose of family business research in any country is to study the patterns of family business development, to identify its national characteristics, problems of functioning, causes of their emergence and to identify effective strategies for solving problems in the context of global trends. We have explored the timeline of professional education in family business in the world, and found that this process began in the late 1980 s. The Matrix of Disciplines and Knowledge has been published on the recommendation of the Family Firm Institute (FFI). The main components of the educational environment of Ukraine in the professional training of family business professionals have been identified, systematized and characterized. We can say that the training of family business professionals in Ukraine is carried out mainly through business schools, distance learning, self-study, transnational education and stakeholders, in the complete absence of vocational, higher and postgraduate education. Higher professional education is capable of securing the acquisition of a complex of competencies as the realizing abilities of future specialists in family business. The national science is obliged to supply topical theoretical material for educational programs, to develop the methodology of family business research, to provide open access to practical results in accordance with the scheme "science - education - family business". Effective work of the scientific and educational communities is a decisive factor in the formation of professional staff for the country's family business.vironment in the formation of professional staff.

Keywords: *family business, educational environment, professionalization of family business, professionalization of family business in Ukraine, specialists in family business.*